

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE MALİYE POLİTİKASI

Blm. Uzm. Güngör ÖZCAN
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası

ÖZ

1950-1960 yılları arası Demokrat Parti dönemi liberal politikaların uygulanmaya çalışıldığı serbest piyasa geçişin denendiği dönemdir. Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti iktidarına yönelttiği eleştirilerin başında devletçi ekonomi politikaları gelmektedir. Demokrat parti devlet müdahaleciliğinin en aza indiği bir ekonomik yapıyı vaat ederek iktidara gelmiştir. Bu kapsamda çalışmada 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti tarafından uygulanan mali politikalar açıklanarak, bu politikaların ne ölçüde liberal politikalar olduğu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, maliye politikası, liberalizm.

FISCAL POLICY IN THE DEMOCRATIC PARTY IN THE ERA

ABSTRACT

The time period between the years of 1950-1960 is the era of transition in which liberal policies of Democratic Party are practiced and transition to the free market is attempted. The statist economic policies were among the major criticisms of Democratic Party towards Republican People's Party. Democratic Party came to power with the promise of an economic structure with minimum state intervention. In this context, the fiscal policies implemented by Democratic Party between the years of 1950-1960 would be explained; and to what extent these policies are liberal would be evaluated.

Keywords: Democratic Party, fiscal policy, liberalism.

GİRİŞ

7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi(CHP)' den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan Demokrat Parti yakın dönem Türk politik tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 1950-1960 yılları arası liberal politikaların uygulanmaya çalışıldığı serbest piyasa geçişin denendiği dönemdir. Demokrat Parti'nin tek parti iktidarına yönelttiği eleştirilerin başında uygulanan devletçi ekonomi politikaları gelmektedir. Bu kapsamda Demokrat parti devlet müdahaleciliğinin en aza indiği bir ekonomik yapıyı vaat ederek iktidara gelmiştir.

Bu bağlamda Demokrat Parti'nin temel felsefesi ve görüşü; sanayileşmeyi özel kesim eli ile yürütmek, dış ticareti serbestleştirmek, tarım sektörüne öncelik vermek ve kalkınmanın gerçekleşmesini sağlamaktır.

Bu kapsamda çalışmada 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti tarafından uygulanan iktisadi ve mali politikalar açıklanmaya çalışılarak, bu politikaların ne ölçüde liberal politikalar olduğu cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

I. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Ülkemizde tek partili dönemden çok partili döneme geçiş, Demokrat Parti'nin kuruluşu olan 1946 yılının Ocak ayından başlamaktadır. 21 Temmuz 1946 yılında tartışmalara neden olan bir seçim neticesinde çok partili ilk genel seçim yapılmış ve DP ana muhalefet partisi olarak meclise girmiştir.

Demokrasinin başlangıç günü olarak kabul edilen 14 Mayıs 1950 seçimlerinin sonucu kadar hazırlık aşaması da önemlidir. Çok partili siyasal hayatın başlamasından itibaren eleştirilere konu olan seçim kanunu, uzun çalışmalar sonucu CHP ve DP'nin uzlaşmasıyla 16 Şubat 1950 tarihinde yeniden düzenlenmiştir. Bu seçim kanunu, tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif ve her ilin bir seçim çevresi kabul edildiği "çok oy alanın seçilmesi" ilkelerine dayalı, yargının denetim ve yönetiminde bir seçim sistemi getirmekteydi (Güngör,2010:193-194).

CHP iktidari gerek partinin yapısından gerekse de uyguladığı devletçi politikalar nedeniyle eleştirilmiştir. 1950 yılına kadar ki süreçte Türk siyasi hayatına hakim olan CHP halk tarafından bürokratların partisi olarak algılanmıştır. DP; CHP iktidarının halkın gözündeki seçkinci ve yabancı imajına karşı alternatif olarak görülmüş ve savunduğu ekonomik büyüme politikaları ile de kırsal kesimin desteğini almıştır. Böylece tek parti döneminin, şehirli bürokratlarının dışında kalan çoğu toprak ağası ve köylü, taşralı, esnaf ve tüccar olan geniş bir kitle siyasi alanda kendisini temsil olanağı bulmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiş ve liberal politikaların yerini devletin ekonomik müdahalesine bırakmıştır 1935 yılında devletçilik ilkesi CHP'nin parti programına eklenmiştir. 1938 yılında II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle "İktisadi Savunma Planı" yürürlüğe konulmuştur. Bu çerçevede nüfusun büyük bir bölümü silâh altına alındığı için iç tüketim çoğalmış buna bağlı olarak savaş yıllarında yaygın hale gelen mal kıtlığı yüzünden oluşan karaborsa yoluyla haksız kazanç elde edenlerin sayısı oldukça artmıştır. 26 Ocak 1940'de olağanüstü koşullarda, ulusal ekonomi ve savunmayı ilgilendiren konularda hükümete geniş yetki veren *Milli Korunma Kanunu* yürürlüğe konulmuştur. Bütün bu önlemlere karşın karaborsa devam etmiş stokçuluk dizginlenemez duruma gelmiştir (Baytal,2007:547-548)

Bu dönemin önemli olaylarından biri de Varlık Vergisi uygulamasıdır. Verginin her ne kadar gayrimüslimlerden alındığı iddia edilse de Kanunda mükelleflerinin açık olarak belirtilmemesi ve takdir komisyonlarına matrah

tespitine ilişkin fazla yetkinin verilmesi vergilemede adalet ilkesinin zedelenmesine neden olmuştur. Varlık vergisi uygulaması ile enflasyondan beklenen sonuçlar elde edilmemiştir. Diğer taraftan Müslüman Türk ve Gayri Müslim halklar arasında taşınmaz mallar açısından bir el değişme yaşanmış olmasına rağmen değer olarak en büyük malları kamu kuruluşları almıştır. Dolayısıyla oluşturulmak istenen Müslüman Türk orta sınıfı gerek ekonomik yetersizlikler dolayısıyla başarısızlığa uğramıştır (Kovancılar & Kayalidere,2012:156)

Demokrat Parti'nin uygulamayı vaat ettiği liberal ekonomik politikaların arkasındaki destek, büyük ölçüde bu politikaların geniş kitlelerin refah seviyesini yükselteceği vaadinden kaynaklanmaktadır. 27 yıllık CHP iktidarına karşı tüm tepkilerin adeta bileşkesi olan DP ile birlikte Türk siyasetinde yeni bir dönem açılmıştır (Bulut,2009:76-77).

II. MENDERES HÜKÜMET PROGRAMLARININ İKTİSADİ İÇERİĞİ

Demokrat Parti; uyguladığı politikalarla Türkiye'de siyasi ve ekonomik alanda yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur. İktidara gelen DP'nin temel felsefesi ve politik görüşü aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Parasız,1998: 75; Kutlu&Demirci,2001: 22; Akalın, 2010: 198):

- Sanayileşmeyi özel kesim eliyle yürütmek ve bu yönde devletin elindeki tesislerin özel sektöre satışını mümkün kılacak önlemleri almak,
- Dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahalelerini asgariye indiren yeni bir düzene geçmek ve dış ticareti serbest hale getirmek,
- Tarım sektörüne öncelik vermek,
- Ülkenin yoksulluğuna ve geri kalmışlığına çare bulunması ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi,

Söz konusu amaçların sıralandığı Menderes'in 26 Mayıs 1954 tarihli konuşması şöyle devam etmektedir (Baytal,2007:551).

“Devlet bütçelerinin cari hizmetler ve sarfiyatında azami tasarrufla hareket edilecek memleketin iktisadi takatiyle mütenasip denk ve muvazeneli bütçeler getirilecek, buna mukabil iktisadi kalkınmaya ve bir kül halinde vatandaşların istihsal gayretlerini desteklemeye matuf sermaye yatırımlarına mümkün olan en geniş hissenin ayrılması temin edilecektir.”

1950'de iktidara gelen DP yukarıdaki görüşler doğrultusunda ekonomik faaliyetlere yön vermeye başlamıştır. Bu kapsamda liberal politikaların benimsenmesini sağlayan bir takım iç ve dış nedenler söz konusu olmuştur. Bu gelişmeler:

- **İçsel Nedenler:** II. Dünya Savaşı döneminde, yasal ve yasal olmayan yollarla savaş öncesi döneme göre ticari ve endüstriyel gruplar önemli ölçüde zenginleşmiştir. Bu baskı grupları özel sektörün faaliyet alanını sınırlayan duvarların yıkılmasını ve özel

sektöre yönelik bazı taviz ve avantajların sağlanmasını istemişlerdir (Parasız,2003:115).

- **Dışsal Nedenler:** II. Dünya Savaşı sonrasında batılı devletler yanında yer alan Türkiye, onlardan askeri, teknik ve finansal yardım almaya başlamıştır. İktisadi yardımlar neticesinde hem kalkınma için kaynak temin edilmiş hem de kalkınma projelendirilmiş ve kadrolar eğitilmiştir. Kalkınmanın dışarıdan finanse edilmesi halka ek vergi yüklenmemesini sağlamıştır (Akalin,2010:198) . Ancak bu uygulamalar dış borç stokunun artmasına neden olmuştur.

Demokrat parti iktidarının ilk yıllarında ekonomide genel itibariyle olumlu bir hava mevcuttur. Yaşanan bu olumlu gelişmelerin nedenlerinden ilki; hava koşullarının iyi olması sonucunda tarımsal ürün miktarının artması ve 1950 yılında başlayan Kore Savaşı sonucunda tarım ürünleri ve hammadde fiyatlarının yükselmesidir. Şöyle ki, tarımsal ürünlerin getirisinin en üst seviyede olmasını sağlayan etkenlerin başında olumlu hava koşulları gelmektedir. Diğer bir neden de uygulanan Marshall Planı çerçevesinde gittikçe artan dış yardımlar, tarımda hızlı makineleşme, bunun sonucu tarıma açılan alanların genişlemesi ve destekleme fiyatlarının yüksekliğidir. Bu gelişmeler sonucunda GSMH'da yüksek oranlı artış gerçekleşmiştir (Coşar,2005:33).

Bu dönemde alınan Amerikan yardımlarının amacı özel teşebbüsü geliştirmek ve piyasa ekonomisine geçişi sağlamaktır. Alınan yardımların harcanacağı alanlar ise (Akalin,2010:198);

- Kalkınmayı yürütecek piyasa ekonomisini örgütlemek ve bunu yönetecek müteşebbis sınıfını finanse etmek: Bu kapsamda Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 1950 yılında Dünya Bankası'nın desteği ile kurulmuş olup, Türkiye'nin ilk özel yatırım ve kalkınma bankasıdır. Bankanın amacı; Türkiye'de öncelikle sanayi olmak üzere bütün ekonomik sektörlerdeki girişimlere ait yatırımları desteklemek, yabancı ve yerli sermayenin Türkiye'de kurulmuş veya kurulacak şirketlere iştirakine yardımcı olmak, Türkiye'de sermaye piyasasının gelişmesine yardım etmektir.
- Piyasa ekonomisinin altyapısını kurmak. (Türkiye Elektrik Kurumu (TEK), Devlet Su İşleri (DSİ); Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) vb. kuruluşlar kurulmuştur)
- Kalkınmayı yani yatırımları finanse edecek iktisadi fazlanın tarımda mekanizasyon aracılığıyla üretim artışı ve tarıma dayalı sanayi ile oluşturulması
- Kalkınmayı projelendirecek, bu projeleri fonlayıp uygulamaları izleyecek yerel gözlemci örgüt kurmak.
- 1954 yılından itibaren ödemeler bilançosunda görülen bozulmalar görülmeye başlanmış sonrasında reel kesimde de yaşanan

daralmaya bağılı olarak 1958 yılında ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu dönemdeki sorunları aşığıdaki gibi özetlememiz mümkündür (Kazgan,1999:101-105):

- Yeni hükümet 1950 yılında ithalatı büyük oranda serbestleştirmiştir. İkili anlaşmalardan ve kliring uygulamalarından vazgeçilmiştir. Liberal bir yabancı sermaye mevzuatı oluşturulmuştur. Fakat liberasyonu takiben dış ticaret açıkları genişlemiştir. 1950’de 50 milyon dolar olan dış ticaret açığı liberasyonun etkisiyle 1952 yılında 198 milyon dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açıklarının genişlemesine bağılı olarak dış ticaret yeniden kontrol altına alınmış ve 1953’te ithalat liberasyonuna da son verilmiştir. Demokrat Parti Hükümeti bu kapsamda 1956 yılında Milli Koruma Kanunu’nu yeniden yürürlüğe koymuştur. Bu kanunla Hükümet ithalatta, toptan ve perakende ticarete kar marjlarını ve komisyonları tespit etmek yetkisine kavuşmuştur. İthalat kambiyo kontrolleri, kontenjanlar, ikili anlaşmalar ve gümrük tarifeleri yoluyla sınırlandırılmaya çalışılmıştır (Şahin,2002:106).
- Kama teşebbüslerinin özelleştirilmesi düşüncesine dayalı serbest piyasa ekonomisi yaratma fikri gerçekleştirilemedi. 1950-1953 yılları arasında yeni bir KİT kurulmamış ve mevcut KİT’lerde sermaye artırımına gidilmemiştir. Ancak 1954 yılından sonra KİT’ler yeniden önem kazanmıştır. Örneğin, 1950’de toplam yatırımların % 57’sini yapan özel kesimin payı 1959’da % 38’e gerilemiş; buna karşılık KİT’lerin payı % 15’ten % 20’ye çıkmıştır. Bu dönemde Marshall Programı ile sağlanan kredilerin büyük bir kısmının KİT’lerde kullanıldığını ifade etmektedir. KİT’lere tekrar ağırlık verilmesinin nedenleri arasında; özel kesimin elinde KİT’leri devralacak yeterli sermayenin bulunmaması, KİT’lerin sunduğu mal ve hizmetleri ucuza satın almayı özel kesimin daha karlı bulması, genişleyen iç talebi karşılamada özel sektörün yetersiz kalması sayılabilir(Şahin,2002:104).
- TCMB’nın hükümetten bağımsız bir politikası olmadığı için enflasyon ithalatı artırma baskısı yaratırken, devalüasyon yapılmadığı için Tablo-1’de de görüldüğü üzere cari 1955 yılına kadar büyümüştür. 1956-1958 yılları arasında kredilerin kısılması ile bu açık azaltılabılmıştır. Ayrıca, bu dönemde TCMB’nin kısa vadeli döviz borçları giderek artmıştır. Kredili ithalat uygulaması, sonunda Türkiye’nin ticari nitelikli dış borçlarını ödeyemez duruma girmesiyle sonuçlanmıştır. Borçlar OECD tarafından kurulan konsorsiyum neticesinde 1958 yılında konsolide edilerek taksidde bağlanmıştır.

- Dışa açılma politikasının “yabancı dolaysız sermaye yatırımlarıyla büyüme” ayağı gerçekleştirilememiştir

Tablo 1: Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1969)

YILLAR	GSMH (milyar TL)	Büyüme Hızı (%)	Cari İşlemler Dengesi(milyon dolar)	TEFE
1951	12,205	12,7	-94	6,5
1952	13,667	12,0	-198	1,1
1953	15,214	11,3	-164	1,9
1954	14,764	-3,0	-177	11,1
1955	15,917	7,9	-177	7,1
1956	16,423	3,2	-75	16,9
1957	17,717	7,8	-64	18,7
1958	18,504	4,5	-64	15,1
1959	19,269	4,1	-145	19,5
1960	19,939	3,4	-139	5,3

(1): 1987 Fiyatlarıyla

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003), DPT Yayınları, Ankara

1950-1960 dönemi dengesiz bir büyümenin gerçekleştiği, dış ticaret açıklarının kronikleştiği ve yüksek enflasyonun Türkiye ekonomisinin temel özelliği haline geldiği dönem olmuştur. Özellikle, 1954 yılında yaşanan % 3 oranındaki daralma ve bir yıl önceki orana göre çok yüksek bir enflasyon sonrasında yaşanan dış açık sorunu ülkeyi krize ve darboğaza itmeye başlamıştır (Çoşkun,2004:41). 1954 yılından itibaren artmaya başlayan dış açıklar dış ticaret rejiminde kontrollere ve korumacılığa gidilmesine neden olmuştur. Yapılan bu politika değişikliğine karşı başta Uluslararası Para Fonu (IMF) olmak üzere diğer ülkeler Türkiye’ye tepki göstermişlerdir. Dünya ekonomisi ile bütünleşmenin daha doğru olacağı ve devalüasyon ile birlikte istikrar programı hazırlanması gerektiğine dair dış baskılar artmıştır. Ancak, DP IMF’nin bu yöndeki telkin ve baskılarına karşı uzun süre direnmiş; devalüasyon, deflasyonist önlemler ve dış ticarete liberasyona dayalı istikrar programını benimsemek yerine, aşağıdaki önlemleri almıştır (Parasız,1998:117):

- 1952 sonunda, dış ticarete tam liberasyon uygulamasından vazgeçilmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)’nin rezervlerinin azalması ve transfer güçlüklerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak, döviz transferleri için Ticaret Bakanlığı’nın vize verme koşulu getirilmiştir. Bu düzenleme

Türkiye'nin ithalatını azaltıcı bir unsur olmuştur. Özellikle, 1956-1958 yılları arasında cari açık rakamlarında azalma kaydedilmiştir,

- TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerini sabit tutabilmek amacıyla alınan paralel kur kararı 1953 yılında yürürlüğe girmiştir,
- 15 Eylül 1956'da Türk Parasının Kıymetini Korumaya ilişkin yasa yürürlüğe konularak, dış ödemeler dengesi kamu denetimi altına alınmıştır,
- 6 Temmuz 1956'da İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi kurulmuştur,
- 1 Mart 1957'de ithal mallarından "Hazine Hissesi" adı altında ek bir vergi alınmasına karar verilmiştir,
- Milli Korunma Kanunu yeniden yürürlüğe girmiştir.

Yukarıda yer alan tüm önlemlere rağmen ekonomide istikrar sağlanamamış ve enflasyon artışı devam etmiştir. 1954 yılında % 11,1 olan enflasyon artış oranı 1957 sonuna gelindiğinde % 18,7'lik tarihi bir orana ulaşmıştır. 1958 yılının ortalarında ekonomi istikrardan uzak kriz içerisinde bulunmaktaydı. Ülke dış kredi alamadığı için ithalat yapamıyor, yatırımlar durdurulmuş ve enflasyon artış eğilimini sürdürmekteydi. Bu görünüm sonucunda hükümet IMF'den gelen baskılara daha fazla dayanamayarak moratoryum ilan etti ve 4 Ağustos 1958 tarihli İstikrar Programı'nı uygulamaya koymak zorunda kaldı.

1950 sonrası ekonomi politikası uygulamalarında ithalat sürükleyici bir ağırlığa sahip olmuş fakat ihracat dış ticaret açığını kapayacak bir güçle gelişmemiştir. Dış açık ve ardından krizlerin yaşanması Türkiye ekonomisinin temel önlenemez sorunları haline bu dönemde gelmiştir (Kılıçbay,1999:111).

III. 4 AĞUSTOS 1958 İSTİKRAR PROGRAMI VE PLANLI DÖNEME GEÇİŞ

1954 yılından itibaren oluşmaya başlayan iç ve dış dengesizlik ekonomiyi olumsuz şekilde etkilemeye başlamıştır. 1950-53 yılları arasında ekonominin dinamizmini artıran genişletici politikalar, bu dönemden sonra ihracatın duraklaması, yeterli finans kaynaklarının bulunamaması nedeniyle enflasyonu hızlandırdı ve kamu kesiminin yükünü artırdı. Daralan ithalatla birlikte kapasite kullanım oranlarının düşmesi toplam mal arzını azalttı.1954'ten itibaren dış kaynaklardaki azalmaya rağmen hızlı büyüme hedefinden vazgeçilmeyerek kamu yatırımları artırıldı. Bu şartlarda genişletici para ve kredi politikaları, enflyonist talep baskısını artırdı. Artan talep hacmine paralel olarak mal ve hizmet arzını artırmayı hedefledilerse de, ithalat güçlükleri buna olanak vermedi ve genişlemeci bir para politikası enflasyonu hızlandırmıştır (Coşar, 2005: 66).

Enflasyon, dış ödeme sıkıntıları ve büyüme hızlarındaki yavaşlama ülkeyi 1958 yılındaki borç ödeyememe krizine sürüklemiştir. 1958 yılına gelindiğinde vadesi gelmiş 256 milyon dolarlık borcun ödenememesi ve bu nedenle uzun ve kısa vadeli dış kredi alınamaması IMF tarafından öne sürülen

istikrar önlemlerinin 4 Ağustos 1958 tarihinde uygulamaya konmasına neden olmuştur (Çelebi,1998: 128).

4 Ağustos 1958 İstikrar Programında yer alan önlemleri aşağıdaki biçimde özetlememiz mümkündür (Çelebi,1998:128 ve Parasız,1998:119-121):

- **İç Ekonomik İstikrarın Sağlanmasına Yönelik Önlemler:** Para politikasına ilişkin önlemler, TCMB kredilerine tavan konulması, kısıtlı TCMB kredilerine tahsis kısıtı konulması, banka kredilerinin dondurulması, sıkı para politikası izlenmesi öngörülmüştür.
- **Maliye politikasıyla ilgili kararlar:** Kamu harcamaları üzerinde sıkı kontrolü içeren dengeli bütçe politikası öngörülmüştür, KİT ürünlerine yönelik fiyat kontrollerinin kaldırılması
- **Dış Ekonomik İstikrarın Sağlanmasına Yönelik Önlemler:** Türk parasının dış değerinin düşürülmesi, İhracatta katlı kur uygulamasına geçilmesi, İhracatın ve ithalatın önündeki bürokratik engellerin kaldırılmasına yönelik uygulamalar öngörülmüştür.

4 Ağustos 1958 kararları ile birlikte dolar kuru yükseltilmiş, para arzı sınırlanmış, kredilerin kontrolü, faiz oranlarının ayarlanması, KİT fiyat zamları, ihracatın teşviki, bütçe denkliliğinin sağlanması gibi enflasyonla mücadele yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır (Özer, 1984: 33). Devalüasyon sonrasında ülke içinde ekonominin giderek daralması ve geri dönmeyen krediler nedeniyle pek çok küçük özel şirket iflas etmiş ve Türkiye en ciddi krizlerinden ilkinin yaşamıştır. Tüm bu önlemlerin karşılığında ülkeye sağlanan dış krediler artırılmıştır. ABD ve diğer gelişmiş batılı ülkeler 600 milyon dolarlık dış borcun ertelenmesini kabul etmiş ve toplam 359 milyon dolar kredinin 75 milyonunu Marshall Planını yürütmekle görevli OEEC (1961'den sonra OECD), 25 milyonunu IMF ve kalanını da ABD sağlamıştır (Kepenek,1984:128).

A. Maliye Politikası Alanındaki Gelişmeler (1954-1969)

Bir ekonomide belirlenen ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak üzere maliye politikası, ekonomi üzerinde farklı etkilere yol açan çeşitli araçlara sahip bulunmaktadır. Bilindiği gibi maliye politikası temel olarak devlet bütçesi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, bir taraftan kamu harcamalarının ve gelirlerinin miktar ve bileşimleri, diğer taraftan harcama ve gelirdeki değişmelerin tümüyle ilgili olması nedeniyle bütçe açığı veya fazlası, maliye politikasının amaçlarına ulaşmada kullanabileceği en önemli araçlar olmaktadır (Ataç,1991:36). Türkiye'de de bütçe kaynaklı tasarruf payının artırılması, mali önlemlerle ve kamu fonları aracılığıyla kaynak tahsisini etkilemesi ve sosyal adalet ilkesi doğrultusunda gelir dağılımının değiştirilmesi amaçlarının gerçekleştirilmesi için kamu harcamaları, gelirleri ve borçlanmaları maliye politikası araçları olarak sayılmaktadır.

1. Kamu Harcamalarının Gelişimi

Kamu harcamaları, hukuki tanım gereği kamu tüzel kişilerinin tüm kamusal faaliyetleri ile ilgili harcamalardır. Ancak, kamu harcamalarının sadece

niteliği ve miktarı ile ilgilenmek harcamaların makro ekonomik etkilerinin ölçülmesi için yeterli değildir. Buna göre, kamu harcamaları cari, yatırım ve transfer harcamaları olarak dönemler itibariyle incelenmiştir.

1950 sonrası yeni dönemde daha liberal bir ekonomi politikası ve buna paralel olarak devletin ekonomideki rolünün daraltılması öngörülmektedir. Ancak, birçok alanda liberal ekonomi politikasının gerektirdiği önlemlerin alınmasına rağmen kamu harcamalarında ciddi daralmalar gerçekleştirilememiştir. Ancak, burada belirtilmesi gereken nokta, kamu harcamalarında etkin daralmalar olmamasına karşın bileşiminde önemli değişiklikler gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Kamu Harcamalarının Gelişimi (1954-1960)

	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Toplam Kamu Harcamaları (milyon TL)	3512	4480	4629	6104	6986	8336	9452
Cari Harc. Payı (%)	56,7	56,1	47,3	46,1	48,4	40,2	43,5
Yatırım Har. Payı (%)	18,2	21,2	24,9	25,7	23,4	28,6	28,0
Transfer Har. Payı (%)	25,1	22,8	27,8	28,2	28,2	31,2	28,5
Toplam Kamu Har./ GSMH	22,6	23,4	20,7	21,9	19,7	19,0	20,3

Kaynak: (Yaşa:582-583)

Tablo 2’de görüldüğü gibi, yıllar itibariyle cari harcamalarda düşüş gerçekleşirken altyapı yatırımları olan karayolu, sulama ve enerji yatırımlarına özel bir önem verilmesi dolayısıyla yatırım harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı 1954 yılında % 18,2 iken 1960 yılında % 28’lik bir orana ulaşmıştır. 1954 yılından sonraki dönem, ekonomide dış açıkların sorun haline gelmeye başladığı ve diğer olumsuzlukların yaşandığı dönem olarak nitelendirilmektedir. Kamu harcamalarının gelişiminde bu olumsuzlukları görmek mümkündür. 1955 yılından itibaren toplam kamu harcamalarının GSMH’ya oranı azalmaya başlamıştır. 1958 İstikrar Programı ertesinde de kamu harcamalarında kesintiye gidildiği açıkça görülmektedir. Özellikle 1959 yılındaki cari harcamaların bir önceki yıla göre toplam kamu harcamalarından aldığı pay % 8 oranında azalmıştır. İki haneli enflasyonun yaşanmaya başladığı, dengeli büyümenin gerçekleştirilemediği, dış açıkların kronik hale geldiği bu dönemde kamu harcamalarının kamu gelirleriyle karşılanamaması sonucunda bütçe açıklarının oluştuğu bir dönem yaşanmıştır.

2. Kamu Gelirlerinin Gelişimi

1954 yılına kadar geçen dönemde, ülke içinde tarımın makineleşmesinin hızlandırılması, tarıma açılan toprakların genişlemesi ve olumlu hava koşulları dolayısıyla üretimin yükselmesi, ithalatın serbestleşmesi, uluslararası alanda Kore Savaşı’nın yarattığı canlılık ve talep artışı, altyapı

yatırımlarına daha çok önem verilmesi, dış yardım ve kredilerin sağlanması gibi ekonomiyi olumlu etkileyen faktörler GSMH’da önemli sıçramalara yol açmıştır. 1954 yılından itibaren dış ticaret alanında ortaya çıkan tıkanmalar, dış açıklar, dış borçların geriye ödenmesinde karşılaşılan güçlükler ve enflasyonun artış eğilimine girmesi gerek GSMH gerekse kamu gelirleri artışını olumsuz etkilemiştir (Yaşa,1980:612). Dolayısıyla 1954 yılı için denk bütçe hazırlanmış olsa da o zamana kadar verilen en büyük bütçe açığının nedeni gelirlerin arttırılamamasıdır. Gelir yetersizliği konusunu ise dış kaynaklara dayanarak aşılması düşünülmüştür. Ancak, dış kaynak bulmada yaşanan sıkıntılar neticesinde iç kaynaklara yönelinmiştir ve bunun sonucu olarak da 1955 yılından itibaren para arzı hızla artmıştır¹

Tablo 3: Kamu Gelirlerinin Gelişimi (1954-1960)

	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Genel Bütçe Gelirleri	2391	3148	3,305	3,967	4,822	6,386	6,933
Vergi Gelirleri	1941	2255	2587	3024	3564	5053	5177
Bütçe Gelirleri/Vergi Gelirleri	81	72	78	76	74	79	75
Vergi Gelirleri /GSMH	12,2	11,8	11,7	10,3	10,2	11,6	11,1

Kaynak: www.gib.gov.tr

Tablo 3 incelendiğinde; yıllar itibariyle vergi gelirlerinin artış söz konusudur. Ancak, parasal alanda vergi gelirlerindeki artışa rağmen yıllar itibariyle GSMH’daki payının % 12’lerine ulaşamaması da gözden kaçmaması gereken bir unsurdur. Bunun nedeni ise 1954-1960 yılları arasında vergi esnekliğinin 1’den küçük oluşudur. Ele alınan dönemde dolaylı vergilerin payı küçük çaplı değişimler göstermesine rağmen dolaysız vergilerin payından büyük olmuştur. Dönem başında % 65 olan dolaylı vergilerin payı % 58’e gerilemiştir. Yaşanan tüketim anlamındaki sıkıntıyı da dolaylı vergilerin ekonomik yaşamdaki payı ortaya koymaktadır.

Bu dönemde vergi sisteminde yapılan başlıca değişiklikler özetle aşağıda yer almaktadır (Muter,1998: 44-45):

- 1950 yılında Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Vergi Usul Kanunu (VUK) ve Esnaf Vergisi kanunları yürürlüğe konmuştur. 1949 yılında kabul edilip 1950 yılında yürürlüğe giren vergi reformu, Türk maliye tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir,
- 1953 yılında Tahsil-i Emval Kanunu yerine Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkındaki Kanun yürürlüğe konmuştur,
- 1954 yılında yürürlüğe giren Gümrük Kanunu ile spesifik matrahtan ad valorem matraha geçilmiş ve yeni tarife cetvelleri

¹ Çoşar, a.g.e, s:43.

düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeyle ihraç edilen veya transit geçen eşya vergi kapsamının sınırları dışında tutulmuştur,

- Küçük işletmelerle ilgili olan ve verimliliği düşük Esnaf Vergisi 1955 yılında kaldırılmış, yüksek gelirli esnaf gelir vergisi kapsamına alınmış, ayrıca, gelir vergisi tarifesi 1958’de yeniden düzenlenmiştir,
- 1956 yılında kabul edilen Gider Vergileri Kanunu ile mallar üzerinden alınan özel tüketim vergileri devlete sağladıkları önemli gelir kaynağı olarak düşünüldüğünden aynen bırakılmış, gider vergileri içindeki eski muamele vergisinin yerini İstihsal Vergisi ile Hizmet Vergisi almıştır,
- 1957 yılında kabul edilen Hususi Otomobil Vergisi bir kısmi servet vergisi niteliği taşımaktaydı. Servet transferini vergilendiren Veraset ve İntikal Vergisi’nde 1959 yılında yapılan değişiklikle hem belirli tanımlamalara açıklık getirilmiş hem de muaflik sınırları ve tarife yeniden düzenlenmiştir.

c. Kamu Borçlanmasının Gelişimi

1950’lerin başında hızlı toplumsal dönüşüm yaşayan Türkiye’de iç ve dış borç gelişimi de devletçilik döneminden çok farklı bir ilerleme yaşamıştır. Bu dönemin temel nitelikleri, bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmanın rol oynaması kalkınmaya yardımcı olacak altyapı yatırımlarının finansmanında ise dış kredilerin etkin rol oynaması söz konusudur.

İç borçlanma bu dönemde başlıca bütçe açıklarının kapatılması amacıyla yönelik olmuştur. İç borçlanma alanında bir diğer önemli gelişme ise KİT’lerin “hazine kefaletine haiz bono” çıkartmalarıdır. Böylece, KİT açıklarının kapatılmasında ve sermaye yetersizliğinin giderilmesinde yoğun olarak kullanılmışlardır. 1956 yılından sonra iç borç stoku artış göstermeye başlamış istikrar programının uygulamaya konduğu 1958 ve 1959 yıllarında sabit tutulabilmiş ancak dönem sonunda 4.3 milyar TL’ye ulaşmıştır. 1954-1960 yılları arasında dış borçların gelişimi takip edildiğinde, 1955 yılından sonra % 21 oranında dış borç stok artışı gerçekleşmiş ve 1956 yılında dış borç stoku 420 milyon dolara yükselmiştir. Krizin doruğa çıktığı 1958 yılında 426 milyon dolara azalan dış borç bir sonraki yıl 489 milyon dolara dönem sonunda ise 558 milyon dolara ulaşmıştır. Dış borçların özellikle enerji ve sulama gibi altyapı yatırımlarının finansmanında, milli savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında, dış ticaret açıklarının kapatılmasında ve mevcut borçların ertelenmesinde kullanıldığı bir dönem yaşanmıştır (İnce,2001:205). Bu dönemde dış borçların büyümesini etkileyen faktörlerin başında ekonominin dış ödemeler sorununun giderek yoğunlaşması ve bunun 1958 yılında moratoryum ile sonuçlanmasıdır. Moratoryum ilanı borçların yeni bir ödeme planına bağlanmasını sağlamıştır. 1959 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile borçların 1971 yılına kadar ödenmesi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Demokrat Parti dönemi; müdahaleci ekonomik yapıdan özel teşebbüse öncelik veren açık ekonomiye öncelik veren açık ekonomiye geçiş çabalarının yoğunlaştığı dönemdir. DP, devletin ekonomik hayata müdahalesini yoğun olarak eleştirmiş, ekonomik kalkınmanın özel sektör eliyle gerçekleşeceğini savunmuştur. Daha iktidarının ilk yıllarında ithalata getirilen kısıtlamalar kaldırılmış, kredi faizleri düşürülerek özel sektörün daha fazla kredi kullanımını teşvik etmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla ilk kez yasal mevzuat oluşturulmuş, KİT'lerin özel sektöre devri öngörülmüştür. Dönemin ilk dört yıllık sürecinde uygulanan politikalar ile olumlu sonuçlar alınırken sonrasında bütçe dengesinde yaşanan olumsuz gelişmeler doğrultusunda birçok iktisatçı tarafından söz konusu dönem ağır eleştirilere uğramıştır.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde çalışmalarda bulunmuş, kota sistemini gevşetmiştir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi ile başlarda ihracatta kayda değer artışlar görülse bile daha sonraki dönemde konjonktürün de etkisiyle dış ticaret açıkları büyümüştür.

1951 Yılında Yabancı Sermaye Kanunu ve 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılsa da söz konusu uygulamaların tamamen liberal politikalar olduğunu söylememiz güçtür. Bunun nedeni ise söz konusu dönemde kamu yatırımlarının ciddi oranda arttırılması özellikle de kamu iktisadi teşebbüslerin sayısının artmasıdır.

Liberal politikalara aykırı diğer bir uygulama ise bu dönemde devlet eliyle tarım kesimine kaynak aktarımının yapılmasıdır. Bu dönemde bir taraftan destekleme kapsamına alınan ürün sayısı artarken diğer taraftan satın alınan ürünlere yüksek taban fiyatları uygulanmıştır.

Yine aynı dönemde bütçe gelişmelerini değerlendirdiğimizde, sıkı para denk bütçe uygulamalarından vazgeçilmiştir. KİT'lerin görev zararları bütçeden karşılanmıştır. Yüksek fiyatlardan destekleme alımları ile görev zararlarının birleşmesine bağlı olarak bütçe açıkları artmıştır. Yine bu dönemde genişletici para politikasının uygulandığı da görülmektedir ki bu uygulamalar liberal iktisat politikaları ile uyum sağlamamaktadır.

Liberal politikalar açısından eleştirebileceğimiz bir diğer politikada özel mülkiyet aleyhine düzenlemeler içeren ve devletin yetki alanını genişleten Milli Korunma Kanunu'nun tekrar yürürlüğe girmesidir.

KAYNAKLAR

AKALIN, Güneri (2010), *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi- Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Orion Kitabevi, Ankara.

ATAÇ, Beyhan (1991), *Maliye Politikası Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Yayın No.86, İkinci Baskı, Eskişehir.

BAYTAL, Yaşar (2007), “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 40.

BORATAV, Korkut (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.

BULUT, Sedef (2009), “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti mirası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19.

COŞAR, Nevin (2005), “Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 60.

COŞKUN, K. Tekin (2004), *Ekonomik Krizler, Vergi Denetmenleri Derneği Yayınları, Eğitim Yayınları Serisi.11*, Ankara.

ÇALIK, Ümit (2012), “Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım”, *Liberal Düşünce*, Yıl:17, S:65, Kış.

CELEBİ, A. Kemal (1998), *Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları*, Emek Matbaacılık, Manisa.

GÜNGÖR, Süleyman (2010), “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, S:21.

İNCE, Macit (2001), *Devlet Borçları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara.

KARAKAYALI, Hüseyin (2003), *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*, Güleç Matbaacılık, 2. Baskı, İzmir.

KAZGAN, Gülten (1999), *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1.Basım, İstanbul.

KEPENEK, Yakup (1984), *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Savaş Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

KILIÇBAY, Ahmet (1999), *Türk Ekonomisi*, Bilim Teknik Yayınevi, 5. Basım, İstanbul.

KOVANCILAR Birol & KAYALIDERE, Gül (2012), “Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulamasının Sosyo-Politik ve Ekonomik Sonuçları”, *Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler, TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 2012/418*, Ankara.

KUTLU M. Sezai & DEMİRCİ, Rıza (2001), *Stand-By Anlaşmaları Açısından Türkiye-IMF İlişkileri*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayınları, Eğitim Yayınları Serisi.3, Ankara.

MUTER, Naci B. (1998), *Vergi Teorisi*, Emek Matbaacılık, 2. Baskı, Manisa.

ÖZER, İlhan (1984), *Türkiye’de 1970-1983 Dönemi Enflasyonu, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Geliştirme, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Yayını, Yayın No.261*, Ankara.

PAKDEMİRLİ, Ekrem (1995), *Ekonomimizin Sayısal Görünümü: 1923’ten Günümüze*, Milliyet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

PARASIZ, İlker (a) (1998), *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi, 1.Baskı, Bursa.

PARASIZ, İlker (b) (2003), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi, Bursa.

ŞAHİN, Hüseyin (2002), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi, Bursa.

TOKER, Metin (1990), *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

YAŞA, Memduh (Edt.) (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.